

Κράτος και Εθελοντικές Οργανώσεις την περίοδο της Οικονομικής Κρίσης

1. Εισαγωγή

Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία η οικονομική κρίση έχει περιορίσει τους πόρους των εθελοντικών οργανώσεων, έχει ενισχύσει τον ανταγωνισμό καθώς επίσης τον ανταγωνισμό τους με τους κερδοσκοπικούς φορείς. Παράλληλα, το κράτος διερευνά νέους μηχανισμούς ενσωμάτωσης του ιδιωτικού τομέα (κερδοσκοπικού και μη-κερδοσκοπικού) στη χρηματοδότηση προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής. Στην Ελλάδα, η οικονομική κρίση συνοδεύτηκε από τον πολλαπλασιασμό των συλλογικών δράσεων στη σφαίρα της κοινωνίας πολιτών. Η διευρυμένη κινητοποίηση των πολιτών συναρτάται άμεσα με τη συρρίκνωση της προνοιακής παρέμβασης του κράτους, την μεγέθυνση των κοινωνικών αναγκών, την ανάδειξη νέων υβριδικών μορφών οργάνωσης (στις οποίες η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών πλαισιώνεται από τον πολιτικό ακτιβισμό) και τέλος την ανάπτυξη νέων κινηματικών δράσεων. Συνεπώς, την περίοδο της οικονομικής κρίσης, οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (Μ.Κ.Ο) αποτελούν έναν από τους πολλαπλούς (τυπικούς και άτυπους) φορείς που δραστηριοποιούνται για την κάλυψη των κλιμακούμενων κοινωνικών αναγκών.

Η παρούσα ανάλυση παρουσιάζει τις νέες τάσεις που καταγράφονται διεθνώς στο θεσμικό περιβάλλον των εθελοντικών οργανώσεων για να διερευνήσει εν συνεχεία τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης στη βιωσιμότητα και τον διεκδικητικό

χαρακτήρα των Μ.Κ.Ο στην Ελλάδα. Για την ανάλυση των ελληνικών οργανώσεων πραγματοποιήθηκαν από τον Δεκέμβριο 2013 έως τον Φεβρουάριο 2014 πέντε συνεντεύξεις με τέσσερα στελέχη Μ.Κ.Ο και έναν επιστημονικό συνεργάτη του Ινστιτούτου Εργασίας (ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ).¹

2. Κοινωνία πολιτών – Κράτος

Ιστορικά η σχέση μεταξύ του κράτους και των φορέων της κοινωνίας πολιτών χαρακτηρίζεται από μεταβαλλόμενα χαρακτηριστικά.² Οι πολύμορφες διευθετήσεις μεταξύ των φορέων της κοινωνίας πολιτών και του κράτους ποικίλουν από μία σχέση μηδενικού αθροίσματος (μεγαλύτερη ισχύς του κράτους οδηγεί αυτόματα στον περιορισμό της ισχύος των φορέων της κοινωνίας πολιτών και αντίστροφα) έως μία σχέση αμοιβαίας ενδυνάμωσης ή αποδυνάμωσης. Ο J. Keane υπογραμμίζει, χαρακτηριστικά, ότι η ενίσχυση της ικανότητας των κρατικών θεσμών μπορεί να συνοδεύεται από την ενδυνάμωση των φορέων της κοινωνίας πολιτών ή αντίθετα η στασιμότητα στην ικανότητα των θεσμών αυτών να πλαισιώνεται από αντίστοιχη

¹ Συνέντευξη με Α. Τζανέτο, Πρόεδρος Διοικητικού Συμβουλίου «PRAKSIS» 10/02/2014· Συνέντευξη με Ε. Θάνου, Γενική Διευθύντρια των «Γιατρών του Κόσμου», Αθήνα, 17/02/2014· Συνέντευξη με Λ. Παπαγεωργίου, Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου «Άρτος-Δράση», Αθήνα, 20/02/2014· Συνέντευξη με Μ. Πανταζίδου, Lead Adviser Organisational Learning and Accountability, «Διεθνής Αμνηστεία», Λονδίνο, Βρετανία, 19/12/2013· Συνέντευξη με Π. Συριόπουλο, Επιστημονικός συνεργάτης «ΙΝΕ ΓΣΕΕ», Τομέας Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού, 12/02/2014, Αθήνα.

² Στους φορείς της κοινωνίας πολιτών εντάσσονται τόσο οι τυπικές οργανώσεις με νομική προσωπικότητα όσο και οι άτυπες μορφές συλλογικών δράσεων (π.χ. κοινωνικά κινήματα, κοινωνικά δίκτυα, άτυπες συλλογικότητες). Για τις δυσκολίες στην εμπειρική καταγραφή των φορέων της κοινωνίας πολιτών καθώς και των Μ.Κ.Ο βλ. Α. Fowler, «Mapping Civil Society: Facing Problems of research bias and operational complexity», CIVICUS Panel on the Civil Society Index, 2002, www.alanfowler.org/papers.html· Κ. Martens, «Mission Impossible? Defining Nongovernmental Organizations», *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, τόμ.13, τχ. 3, 2002, σ. 271-285.

στασιμότητα στη σφαίρα της κοινωνίας πολιτών.³ Συνεπώς, η μορφολογία της κοινωνίας πολιτών συναρτάται άμεσα με τη συγκρότηση των κρατικών δομών και τον προσανατολισμό των κρατικών πολιτικών. Η σύνθετη αλληλεπίδραση μεταξύ του κράτους και των εθελοντικών φορέων αποτυπώνεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εθελοντικού τομέα στη Γαλλία, τη Γερμανία, τις Η.Π.Α και τη Σουηδία. Στη Γαλλία η πολιτική παράδοση ενός συγκεντρωτικού κράτους υπονόμει την ανάπτυξη διαμεσολαβητικών φορέων μεταξύ του κράτους και των πολιτών.⁴ Αντίθετα, η εισαγωγή αποκεντρωμένων διοικητικών δομών στην Πρωσία από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ευνόησε την ανάπτυξη των εθελοντικών φορέων με την ενθάρρυνση της δημόσιας διοίκησης στη Γερμανία.⁵ Στις Η.Π.Α, λόγω της περιορισμένης παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και αγαθών από το κράτος, το μέγεθος του εθελοντικού τομέα που ειδικεύεται στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών είναι εκτεταμένο και παρουσιάζει αυξητικές τάσεις.⁶ Αντίθετα, στη Σουηδία, όπου ο παρεμβατικός ρόλος του κράτους για την προώθηση της κοινωνικής ευημερίας είναι

³ J. Keane, *Civil Society and the State*, Verso Press, London, 1988.

⁴ E. Archambault, M. Gariazzo, H. Anheier, L. Salamon, «France: From Jacobin Tradition to Decentralization» στο L. Salamon, H. Anheier, R. List, S. Toepler, W. Sokolowski & Associates (επιμ.), *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*, Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, 1999, σ. 81- 97 P. DiMaggio, H. Anheier, «The Sociology of Nonprofit Organizations and Sectors», *Annual Review of Sociology*, 16, 1990, σ. 137-159.

⁵ E. Archambault, E. Priller, A. Zimmer, «European Civil Societies Compared: Typically German-Typically French?», *Voluntas*, τόμ. 25, τχ. 2., 2014, σ. 514-537. 2013 Priller, A. Zimmer, H. Anheier, S. Toepler, L. Salamon L., «Germany: Unification and Change» στο L. Salamon, H. Anheier, R. List, S. Toepler, W. Sokolowski & Associates (επιμ.), *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*, Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, 1999, σ. 99-118 A. Zimmer, «Corporatism revisited – The legacy of history and the German non-profit sector», *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 10(1), 1999, σ, 37-49.

⁶ S. Rathgeb Smith, «The Nonprofit Sector» στο M. Edwards (επιμ.), *The Oxford Handbook of Civil Society*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2011, σ. 29-31.

πιο διευρυμένος, το μέγεθος του αντίστοιχου τομέα που ειδικεύεται στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών είναι πολύ μικρότερο. Οι εθελοντικές δράσεις στη Σουηδία παίρνουν κυρίως τη μορφή συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις.⁷ Η σύνθετη αλληλεπίδραση μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας πολιτών υποδεικνύει ότι η ενίσχυση της πυκνότητας της κοινωνίας πολιτών δεν σηματοδοτεί αυτόματα την ανάδυση μίας ισχυρής κοινωνίας πολιτών. Μπορεί στην κοινωνία πολιτών να αποτυπώνεται η σημαντική αποδυνάμωση ή κατάρρευση των κρατικών θεσμών. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί ο Λίβανος, όπου η πυκνότητα της κοινωνίας πολιτών οφείλεται στον καθοριστικό ρόλο που έπαιξαν οι φορείς της κοινωνίας πολιτών κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου (1975-1990), παρέχοντας τις κοινωνικές υπηρεσίες (εκπαίδευση, υγεία, επείγουσα ανθρωπιστική βοήθεια) ενός κατεστραμμένου κράτους.⁸ Συνεπώς, οι νέες τάσεις, που καταγράφονται στον εθελοντικό τομέα στην Ελλάδα δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές χωρίς την παράλληλη εξέταση της αλλαγής των κρατικών δομών και του πεδίου των κρατικών πολιτικών. Παράλληλα, όμως, η λειτουργία των ελληνικών εθελοντικών οργανώσεων επηρεάζεται άμεσα από τις νέες τάσεις που καταγράφονται διεθνώς στον εθελοντικό τομέα. Οι νέες αυτές τάσεις διαμορφώνουν ένα ιδιαίτερα δυσμενές πλαίσιο για τη βιωσιμότητα και τον διεκδικητικό χαρακτήρα των οργανώσεων.

3. Οικονομική Κρίση και Εθελοντικές Οργανώσεις

Τη δεκαετία του '90 η χρηματοδοτική ενίσχυση των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών από περιφερειακούς και διεθνείς οργανισμούς, η συμμετοχή των

⁷ Στο ίδιο, σ. 29-31.

⁸ P. Gubser, «The Impact of NGOs on State and Non-State Relations in the Middle East», *Middle East Policy*, τόμ. 9, τχ. 1, 2002, σ. 139-148· K. Elbayer Karim, «NGO Law in Selected Arab States», *The International Journal of Not-for-Profit Law*, τόμ.7, τχ. 4, 2005, <http://www.icnl.org/knowledge/ijnl/>.

οργανώσεων σε μηχανισμούς διαβούλευσης καθώς και η ενσωμάτωσή τους στην υλοποίηση δημόσιων πολιτικών⁹ ενίσχυσε τόσο τον βαθμό επαγγελματικοποίησης των οργανώσεων όσο και το βαθμό τυποποίησης των κριτηρίων αξιολόγησής τους. Στον εθελοντικό τομέα σχηματίστηκαν σταδιακά ομαδοποιήσεις με βάση το πεδίο δράσης, τα λειτουργικά και θεσμικά χαρακτηριστικά και τέλος την πηγή χρηματοδότησής των οργανώσεων. Ενδεικτικά, το 2013 λειτουργούσαν στη Γαλλία 1.200.000 εθελοντικές οργανώσεις. Η πλειοψηφία των οργανώσεων ήταν μικρές σε μέγεθος, δραστηριοποιούνταν σε τοπικό επίπεδο και απασχολούσαν αποκλειστικά εθελοντές ή ένα πολύ μικρό αριθμό αμειβόμενων υπαλλήλων. Μόνο 160,000 από τις 1.200.000 εθελοντικές οργανώσεις διοικούνταν από αμειβόμενα επαγγελματικά στελέχη. Στις οργανώσεις με επαγγελματικά στελέχη το 56% των εσόδων τους προερχόταν από τη δημόσια χρηματοδότηση και τα ασφαλιστικά ταμεία, ενώ στις οργανώσεις, που απασχολούσαν εθελοντές το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 26%. Το μεγαλύτερο ποσοστό των εσόδων των μικρών οργανώσεων (50%) προερχόταν από τις συνδρομές των μελών. Οι οργανώσεις με αμειβόμενα επαγγελματικά στελέχη δραστηριοποιούνταν στον τομέα της υγείας και των κοινωνικών υπηρεσιών, ενώ το πεδίο δράσης των μικρών τοπικών οργανώσεων ήταν οι τομείς του αθλητισμού, της ψυχαγωγίας και της δημιουργικής απασχόλησης.¹⁰

⁹ Η διεύρυνση της συμμετοχής του ιδιωτικού τομέα (κερδοσκοπικού και μη-κερδοσκοπικού) στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών συνδέεται άμεσα με την εφαρμογή του μοντέλου της Νέας Δημόσιας Διοίκησης. Στις χώρες όπου εφαρμόστηκε πιο εκτεταμένο το συγκεκριμένο μοντέλο (δηλαδή στη Βρετανία, τις Η.Π.Α., την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία) οι εθελοντικές οργανώσεις απέκτησαν κεντρικό ρόλο στην παροχή των κοινωνικών υπηρεσιών μέσω συμβάσεων με το κράτος. Βλ. S. Rathgeb Smith, «The Nonprofit Sector», *ό.π.*, σ. 29-31 R. Rhodes, «The new Governance: Governing without Government», *Political Studies*, 1996, σ. 652-67 B. Evans, T. Richmond, J. Shields, «Structuring neoliberal governance: The nonprofit sector, emerging new modes of control and the marketization of service delivery», *Policy and Society*, τόμ. 24, τχ. 1, 2005, σ. 73-97.

¹⁰ E. Archambault κ.ά., «European Civil Societies Compared: Typically German-Typically French?», *ό.π.*, σ. 514-537.

Η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει σε διαφορετικό βαθμό τις εθελοντικές οργανώσεις ανάλογα με το μέγεθος, τα χαρακτηριστικά και το πεδίο της κάθε οργάνωσης. Σύμφωνα με την πανευρωπαϊκή έρευνα των J. Shanin, A. Woodward, G. Terzis οι μεγάλες ευρωπαϊκές ή διεθνείς οργανώσεις έχουν υποστεί τις λιγότερο αρνητικές συνέπειες της οικονομικής κρίσης. Αντίθετα, οι μικρές και τοπικές οργανώσεις αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα οικονομικής βιωσιμότητας λόγω της εξάρτησής τους από τη χρηματοδότηση των τοπικών και περιφερειακών αρχών, των οποίων οι δαπάνες έχουν περιοριστεί δραστικά, και της αδυναμίας τους να διαφοροποιήσουν τις πηγές των εσόδων τους. Επίσης, οι οργανώσεις αυτές δεν διαθέτουν οικονομικά αποθέματα που μπορούν να αξιοποιήσουν κατά την περίοδο της κρίσης. Συνεπώς, οι μικρές, τοπικές οργανώσεις, χωρίς πρόσβαση σε ευρύτερα δίκτυα εθελοντικών οργανώσεων, αποτελούν τα κύρια θύματα της οικονομικής κρίσης.¹¹ Στη Βρετανία η κυβέρνηση προχώρησε στην οικονομική ενίσχυση μικρών οργανώσεων, που δραστηριοποιούνται στις πιο υποβαθμισμένες περιοχές της χώρας. Επίσης, θέσπισε ειδικό Ταμείο για τη χρηματοδότηση συγχωνεύσεων και συνεργασιών μεταξύ των εθελοντικών οργανώσεων.¹² Αντίστοιχα, στη Γαλλία η οικονομική κρίση οδήγησε σε συγχωνεύσεις οργανώσεων ή σε κοινή αξιοποίηση των υποδομών, του εξοπλισμού και του ανθρώπινου δυναμικού τους.¹³ Στην έρευνα των J. Shanin, A. Woodward, G. Terzis καταγράφεται ότι η οικονομική κρίση έχει ενισχύσει δύο αντιφατικές τάσεις στον τομέα των εθελοντικών οργανώσεων. Αφενός, εντείνεται ο ανταγωνισμός μεταξύ των οργανώσεων για την εξασφάλιση των

¹¹ J. Shanin, A. Woodward, G. Terzis, *The Impact of the crisis on civil society organizations in the EU: Risks and Opportunities*, The European Economic and Social Committee, EESC/COMM/12/2012, Brussels, 2012,

¹² K. Wilding, «Voluntary organizations and the recession», *Voluntary Sector Review*, τόμ. 1, τχ. 1, 2010, σ. 97-101.

¹³ E. Archambault κ.ά., «European Civil Societies Compared: Typically German-Typically French?», *ό.π.*, σ. 514-537.

περιορισμένων οικονομικών πόρων, αφετέρου, όμως, ενισχύεται η συνεργασία μεταξύ των οργανώσεων (κυρίως σε τοπικό επίπεδο) για την αποτελεσματικότερη διαχείριση των πόρων και του ανθρώπινου δυναμικού τους. Μεγαλύτερη συνεργασία μεταξύ των οργανώσεων καταγράφεται στις χώρες της Νότιας Ευρώπης (ιδιαίτερα στον τομέα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών), όπου οι οργανώσεις αντιμετωπίζουν προβλήματα βιωσιμότητας, καθώς η δημόσια χρηματοδότηση αποτελούσε σημαντική πηγή των εσόδων τους. Σύμφωνα με την έρευνα ο σημαντικός περιορισμός των εσόδων των εθελοντικών οργανώσεων στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Ιταλία, έχει ωθήσει πολλές οργανώσεις προς την κατεύθυνση υλοποίησης ευρωπαϊκών προγραμμάτων, προκειμένου να εξασφαλίσουν μία εναλλακτική και πιο σταθερή πηγή χρηματοδότησης.¹⁴

Η οικονομική κρίση και οι περικοπές στις κρατικές δαπάνες έχουν εντείνει επίσης τον ανταγωνισμό μεταξύ των εθελοντικών και κερδοσκοπικών φορέων με σημαντικές συνέπειες στους όρους και τις συνθήκες απασχόλησης στον εθελοντικό τομέα. Το 2008 στη Γερμανία στον τομέα των κοινωνικών υπηρεσιών το ποσοστό των εργαζομένων με μερική απασχόληση ήταν υψηλότερο στον εθελοντικό τομέα (49%), απ' ό,τι ήταν στο δημόσιο (29%) και τον κερδοσκοπικό τομέα (38%).¹⁵ Το 2010 στη Βρετανία 4 στους 10 εργαζόμενους στον εθελοντικό τομέα απασχολούνταν με καθεστώς μερικής απασχόλησης. Σε έρευνα, που πραγματοποίησαν οι I. Cunningham, G. Hearne, P. James σε εθελοντικές οργανώσεις που παρέχουν κοινωνικές υπηρεσίες στη Σκωτία, διαπίστωσαν ότι μετά την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης, η μισθολογική ανισότητα μεταξύ των εργαζομένων στις

¹⁴ J. Shanin κ.ά. *The Impact of the crisis on civil society organizations in the EU: Risks and Opportunities*, ό.π.

¹⁵ E. Archambault κ.ά., «European Civil Societies Compared: Typically German-Typically French?», ό.π., σ. 514-537.

εθελοντικές οργανώσεις και των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα διευρύνθηκε.¹⁶ Διαπίστωσαν, επίσης, επιδείνωση των συνθηκών απασχόλησης των εργαζομένων (π.χ. μείωση των αδειών, εντατικοποίηση της εργασίας, μείωση της αποζημίωσης για νυχτερινή εργασία, κλπ.). Παράλληλα, ενισχύθηκε περαιτέρω η ήδη διευρυμένη απασχόληση των γυναικών στον εθελοντικό τομέα. Ενδεικτικά, στη Γερμανία, το 76% των εργαζομένων σε εθελοντικούς φορείς που παρέχουν κοινωνικές υπηρεσίες, είναι γυναίκες, ενώ στη Βρετανία οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν πάνω από τα 2/3 των εργαζομένων.¹⁷

Η δραματική μείωση των δημοσίων δαπανών για κοινωνικές πολιτικές σε συνάρτηση με τον πολλαπλασιασμό των κοινωνικών αναγκών ενίσχυσαν το ενδιαφέρον των κυβερνήσεων για εναλλακτικές μορφές χρηματοδότησης προγραμμάτων παροχής κοινωνικών υπηρεσιών. Το 2011 στη Βρετανία η κυβέρνηση στήριξε την υλοποίηση μίας νέας στρατηγικής: την έκδοση «ομολόγων κοινωνικού αντίκτυπου» ή «ομολόγων κοινωνικών επενδύσεων».¹⁸ Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στα ομόλογα κοινωνικού αντίκτυπου «τυπικά ένας ιδιώτης επενδυτής χρηματοδοτεί έναν πάροχο κοινωνικής υπηρεσίας για να εφαρμόσει ένα κοινωνικό πρόγραμμα. Ως αντάλλαγμα ο δημόσιος τομέας υπόσχεται («ομόλογο») να επιστρέψει την αρχική επένδυση και να καταβάλει ένα επιτόκιο αν το πρόγραμμα επιτύχει τα προκαθορισμένα κοινωνικά αποτελέσματα».¹⁹ Η νέα αυτή στρατηγική

¹⁶ I. Cunningham, G. Hearne, P. James, «Voluntary Organisations and marketisation: a dynamic of employment degradation», *Industrial Relations Journal*, τόμ. 44, τχ. 2, 2013, σ. 171-188.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 171-188· E. Archambault κ.ά., «European Civil Societies Compared: Typically German-Typically French?», *ό.π.*, σ. 514-537.

¹⁸ M. Joy, J. Shields, «Social Impact Bonds: The Next Phase of Third Sector Marketization?», *Canadian Journal of Nonprofit and Social Economy Research*, τόμ. 4, τχ. 2, 2013, σ. 39-55.

¹⁹ Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή

σκοπεύει αφενός στην εξοικονόμηση πόρων για το δημόσιο τομέα και αφετέρου στη χρηματοδότηση προγραμμάτων, που έχουν μετρήσιμα κοινωνικά αποτελέσματα.²⁰ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ενθαρρύνοντας τα κράτη-μέλη να υιοθετήσουν το νέο μοντέλο, υπογραμμίζει: «Στον κοινωνικό τομέα, τα κράτη μέλη δεν χρησιμοποιούν ακόμα επαρκώς τις πιο καινοτόμες προσεγγίσεις για τη χρηματοδότηση όπως είναι, μεταξύ άλλων, η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα ... με μέσα όπως ...τα ομόλογα κοινωνικών επενδύσεων που αναμένεται να οδηγήσουν σε εξοικονόμηση δημοσιονομικών πόρων».²¹ Εάν η εφαρμογή του μοντέλου της Νέας Δημόσιας Διοίκησης σηματοδοτούσε την υλοποίηση κοινωνικών πολιτικών από ένα πλέγμα δημόσιων και ιδιωτικών (μη-κερδοσκοπικών, κερδοσκοπικών) φορέων, τα ομόλογα κοινωνικών επενδύσεων σηματοδοτούν τη χρηματοδότηση κοινωνικών πολιτικών από ένα πλέγμα

των Περιφερειών (2013) *Στοχεύοντας στις κοινωνικές επενδύσεις για την ανάπτυξη και τη συνοχή - συμπεριλαμβανομένης της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (2014-2020)*, COM(2013) 83 final, Βρυξέλλες, σ. 7, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2013:0083:FIN:EL:DOC>

²⁰ Στη Βρετανία και τις Η.Π.Α. έχουν ήδη εκδοθεί ομόλογα κοινωνικών επενδύσεων. Η διαδικασία που ακολουθείται είναι συνήθως η ακόλουθη: η δημόσια διοίκηση προσδιορίζει το πεδίο στο οποίο χρειάζεται να χρηματοδοτηθεί ένα πρόγραμμα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών. Εν συνέχεια, ένας φορέας ιδιωτικού δικαίου καταρτίζει το προβλεπόμενο πρόγραμμα, υπολογίζοντας το κόστος, τους στόχους, την εξοικονόμηση πόρων για το δημόσιο τομέα και το κέρδος που θα εξασφαλίσει για όσους φορείς (π.χ. ιδιώτες, φιλανθρωπικά Ιδρύματα, ασφαλιστικές εταιρείες, τράπεζες) επενδύσουν στα ομόλογα. Ο ίδιος φορέας εν συνέχεια επιλέγει και αναθέτει σε έναν ή πολλαπλούς φορείς την υλοποίηση του συγκεκριμένου προγράμματος. Μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος ένας ανεξάρτητος φορέας αξιολογεί τον κοινωνικό αντίκτυπο του προγράμματος. Η εξόφληση των ομολόγων γίνεται με την υλοποίηση του έργου. Η επίτευξη των προκαθορισμένων στόχων μπορεί να αποτελεί προϋπόθεση της εξόφλησης των ομολόγων. Βλ. M. Joy, J. Shields, «Social Impact Bonds: The Next Phase of Third Sector Marketization?», *ό.π.*, σ. 39-55· J. Liebman, «Social Impact Bonds», 2013, <http://harvardmagazine.com/2013/07/social-impact-bonds>· K. McKay, «Debunking the Myths Behind Social Impact Bond Speculation», *Stanford Social Innovation Review*, 2013, http://www.ssireview.org/blog/entry/debunking_the_myths_behind_social_impact_bond_speculation

²¹ Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, *Στοχεύοντας στις κοινωνικές επενδύσεις για την ανάπτυξη και τη συνοχή - συμπεριλαμβανομένης της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου* *ό.π.*, σελ. 7.

δημόσιων και ιδιωτικών φορέων (μη κερδοσκοπικών, κερδοσκοπικών).²² Συνεπώς, τα ομόλογα κοινωνικών επενδύσεων διευρύνουν περαιτέρω το πεδίο σύμπραξης του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Παράλληλα, όμως, εντείνουν τον ανταγωνισμό μεταξύ των εθελοντικών και κερδοσκοπικών φορέων και ενισχύουν τη σύνδεση της χρηματοδότησης με την επίτευξη προκαθορισμένων και μετρήσιμων αποτελεσμάτων. Είναι χαρακτηριστικό, ότι στη Βρετανία, τις Η.Π.Α, την Αυστραλία, την Νέα Ζηλανδία και την Γερμανία η δημόσια χρηματοδότηση εθελοντικών οργανώσεων πραγματοποιείται πλέον υπό την προϋπόθεση της επιτυχούς επίτευξης προκαθορισμένων στόχων.²³

Η ενσωμάτωση των εθελοντικών οργανώσεων στην υλοποίηση κοινωνικών πολιτικών, αύξησε την οικονομική εξάρτηση των οργανώσεων από το κράτος,²⁴ ενίσχυσε τον ρόλο τους ως παροχέων κοινωνικών υπηρεσιών και περιθωριοποίησε τις διεκδικητικές δράσεις των οργανώσεων. Η υποχώρηση των διαχωριστικών γραμμών και των διακριτών λογικών μεταξύ του κράτους, του μη κερδοσκοπικού τομέα και της αγοράς, έχουν ενισχύσει την τάση των οργανώσεων να υιοθετούν οργανωτικά χαρακτηριστικά και διοικητικές πρακτικές που κυριαρχούν στο θεσμικό περιβάλλον που δραστηριοποιούνται, προκειμένου να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητά τους. Ο κίνδυνος του «ισομορφισμού» καθίσταται πιο έντονος την περίοδο της οικονομικής κρίσης, όπου οι πόροι περιορίζονται και ο ανταγωνισμός εντείνεται. Οι εξελίξεις αυτές έχουν αποδυναμώσει κεντρικά χαρακτηριστικά των εθελοντικών οργανώσεων, όπως είναι η εγγύτητα με τις τοπικές κοινωνίες, η κινητοποίηση των πολιτών και η άσκηση πίεσης για αλλαγές στην στοχοθεσία των πολιτικών. Τα χαρακτηριστικά

²² M. Joy, J. Shields, «Social Impact Bonds: The Next Phase of Third Sector Marketization?», ό.π., σ. 39-55.

²³ S. Rathgeb Smith, «The Nonprofit Sector», ό.π, σ. 29-31.

²⁴ Βλ. L. Salamon, «Putting The Civil Society Sector on the Economic Map of the World», *Annals of Public and Cooperative Economics*, τόμ 81, τχ. 2, 2010, σ. 167–210.

αυτά είναι ιδιαίτερα κρίσιμα την περίοδο της οικονομικής κρίσης, καθώς συμβάλλουν όχι μόνο στην αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των κοινωνικών αναγκών, αλλά και στην αναγκαία έκφραση των κοινωνικών αιτημάτων. Συνεπώς, η οικονομική κρίση έχει επιφέρει σημαντικές αλλαγές στο θεσμικό περιβάλλον των εθελοντικών οργανώσεων επαναπροσδιορίζοντας τη σχέση των οργανώσεων με το κράτος, την αγορά και την κοινωνία.

4. Κοινωνικές Συνέπειες της Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα

Η οικονομική κρίση επέφερε μία βίαιη μεταβολή στην κοινωνική στρωμάτωση της ελληνικής κοινωνίας, μεγεθύνοντας τις κοινωνικές ανισότητες, διευρύνοντας τον κίνδυνο φτώχειας και δημιουργώντας μία νέα διακριτή κατηγορία απόκληρων στα μεγάλα αστικά κέντρα. Η σωρευτική συρρίκνωση του ΑΕΠ σχεδόν κατά 25% από το 2008 έως τα τέλη του 2013 οδήγησε στη δραματική μεγέθυνση της ανεργίας.²⁵ Τον Φεβρουάριο του 2014, σύμφωνα με τα μηνιαία αποτελέσματα της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, η ανεργία ανήλθε σε 26,5%. Εκτιμάται ότι το σύνολο των απασχολούμενων ήταν 3.609.445 άτομα, ενώ οι άνεργοι ήταν 1.300.165. Το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας καταγράφηκε στους νέους ηλικίας 15-24 ετών (56,9%).²⁶ Σύμφωνα με τις νέες τάσεις που καταγράφηκαν στην αγορά εργασίας, «η ανεργία κινδυνεύει να συμπαρασύρει στη φτώχεια ολόκληρα νοικοκυριά», οι νέοι λόγω του υψηλού ποσοστού ανεργίας παρατείνουν τις σπουδές τους και συγκατοικούν με τους γονείς τους, ενώ οι γυναίκες-σύζυγοι (άνω

²⁵ Δ. Μπουρίκος, Δ. Σωτηρόπουλος, *Οικονομική Κρίση, Κοινωνική Πρόνοια και Κοινωνία Πολιτών*, ΕΛΙΑΜΕΠ: Παρατηρητήριο για την Κρίση, Αθήνα, Μάρτιος 2014.

²⁶ Ελληνική Στατιστική Αρχή, *Δελτίο Τύπου: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού: Φεβρουάριος 2014*, 8 Μαΐου 2014, http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/BUCKET/A0101/PressReleases/A0101_SJO02_DT_MM_02_2014_01_F_GR.pdf

των 45) αναζητούν ξανά εργασία.²⁷ Το έλλειμμα κοινωνικής προστασίας των ανέργων αποτυπώνεται στο χαμηλό ποσοστό των ανέργων που λαμβάνει τακτικό επίδομα ανεργίας. Το 2013 το ποσοστό αυτό ήταν 11,7%.²⁸

Η οικονομική κρίση και τα μέτρα δημοσιονομικής λιτότητας οδήγησαν στη δραματική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών στην Ελλάδα. Με βάση τα στοιχεία της δειγματοληπτικής Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (με περίοδο αναφοράς εισοδήματος το 2011) το 23,1% του πληθυσμού (αντιστοιχεί σε 914.873 νοικοκυριά με συνολικό αριθμό μελών 2.535.700 άτομα) βρισκόταν το 2011 κάτω από το όριο της σχετικής φτώχειας.²⁹ Ακόμη υψηλότερο ήταν το ποσοστό του πληθυσμού που βρισκόταν σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, δηλαδή ζούσε με υλικές στερήσεις ή σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας. Το ποσοστό αυτό ανήλθε το 2011 στο 34,6%. Το 2012 το ποσοστό ακραίας φτώχειας, δηλαδή η αδυναμία εξασφάλισης ενός καλαθιού βασικών αγαθών που κρίνονται απαραίτητα για την αξιοπρεπή διαβίωση ενός ατόμου, διαμορφώθηκε στο 10,37%.³⁰ Όσον αφορά τις εισοδηματικές μεταβολές, το 2012 το φτωχότερο 10% του πληθυσμού ήταν κατά μέσο όρο 56,5% φτωχότερο από το φτωχότερο 10% του πληθυσμού το 2009.³¹ Η οικονομική κρίση επέφερε μεταβολές και στη σύνθεση του φτωχού πληθυσμού. Το

²⁷ Μ. Ματσαγγάνης, «Διανεμητικές επιπτώσεις της λιτότητας και της ύφεσης», 2013, <http://www.pbo.gr/Media/PressReleases/TabId/1087/ArtMID/2986/ArticleID/79/Fiscal-Adjustment-how-fair-is-the-distribution-of-the-burdens.aspx>

²⁸ Μ. Ματσαγγάνης, «Η πολιτική κατά της φτώχειας στην Ελλάδα της κρίσης», *Ενημερωτικό Δελτίο*, τχ. 6, Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2013, http://www.paru.gr/index.php?lang=gr&page=newsletters/2013_6.

²⁹ Τράπεζα της Ελλάδος, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2013*, Αθήνα, 2014, <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ekthdkth2013.pdf>.

³⁰ Σύμφωνα με την έρευνα του Μ. Ματσαγγάνη το 2012 το όριο ακραίας φτώχειας για ένα άτομο στην Αθήνα (χωρίς την επιβάρυνση ενοικίου ή στεγαστικού δανείου) ήταν 224 ευρώ το μήνα. Βλ. Μ. Ματσαγγάνης, «Διανεμητικές επιπτώσεις της λιτότητας και της ύφεσης», *ό.π.*

³¹ Στο ίδιο.

2011 οι κυριότερες ομάδες υψηλού κινδύνου φτώχειας ήταν τα μονογονεϊκά νοικοκυριά με τουλάχιστον ένα εξαρτώμενο παιδί (ποσοστό φτώχειας: 66,0%), οι άνεργοι (ποσοστό φτώχειας: 45,8%), τα πολυμελή νοικοκυριά με δύο ενήλικες και τρία ή περισσότερα εξαρτώμενα παιδιά (ποσοστό φτώχειας: 36,8%), οι μη οικονομικά ενεργοί εκτός των συνταξιούχων (νοικοκυρές κ.λπ.) (ποσοστό φτώχειας: 32,9%), τα νοικοκυριά που διαμένουν σε ενοικιασμένη κατοικία (ποσοστό φτώχειας: 29,6%), τα παιδιά ηλικίας έως 17 ετών (ποσοστό φτώχειας: 26,9%).³² Συνεπώς, η φτώχεια την περίοδο της κρίσης μετατοπίστηκε από τους ηλικιωμένους προς τα νεότερα ζευγάρια με παιδιά και τους ανέργους.³³ Καθώς, όμως, οι εκτιμήσεις αυτές βασίζονται στους δείκτες φτώχειας, δηλαδή στο χρηματικό εισόδημα, δεν ενσωματώνουν μεταβλητές, οι οποίες είναι κρίσιμες για το επίπεδο διαβίωσης των ηλικιωμένων, όπως είναι η ποιότητα της υγειονομικής περίθαλψης, οι δαπάνες για φάρμακα, κλπ..³⁴

Η αύξηση των χαμηλόμισθων θέσεων και των ευέλικτων μορφών εργασίας έχει αυξήσει επίσης το ποσοστό των εργαζόμενων φτωχών, που δεν μπορούν να εξασφαλίσουν εισόδημα υψηλότερο από το όριο της φτώχειας.³⁵ Το βιοτικό επίπεδο των μισθωτών επιδεινώνεται περαιτέρω από την άτυπη πρακτική πολλών επιχειρήσεων την περίοδο της οικονομικής κρίσης να μην καταβάλλουν έγκαιρα τα δεδουλευμένα (π.χ. εργαζόμενοι έχουν μήνες να πληρωθούν).³⁶ Η επιδείνωση της

³² Βλ. Τράπεζα της Ελλάδος, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2013*, ό.π.

³³ Στο ίδιο.

³⁴ Μ. Ματσαγγάνης, Χ. Λεβέντη, «Η ανατομία της φτώχειας στην Ελλάδα του 2013», *Ενημερωτικό Δελτίο*, τχ. 5, Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής,, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2013, http://www.paru.gr/files/newsletters/NewsLetter_05.pdf

³⁵ Δ. Μπαλούρδος, «Επιπτώσεις της κρίσης στη φτώχεια και τον οικονομικό αποκλεισμό: Αρχικές μετρήσεις και προσαρμοστικές πολιτικές», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 134-135, 2011, σ. 165-192.

³⁶ Α. Μουρίκη, «Στον βωμό της 'ανταγωνιστικότητας': η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και των εργασιακών σχέσεων την περίοδο 2010-2012 και οι επιπτώσεις της

σχετικής φτώχειας καταγράφεται κυρίως σε ομάδες του πληθυσμού, που παρουσίαζαν υψηλό κίνδυνο φτώχειας προγενέστερα της κρίσης. Αντίθετα, στις ομάδες, που πριν την οικονομική κρίση ο κίνδυνος φτώχειας ήταν χαμηλός, η άνοδος της σχετικής φτώχειας είναι μικρότερη. Συνεπώς, η οικονομική κρίση έχει εντείνει τις ήδη υφιστάμενες κοινωνικές ανισότητες.³⁷

Σύμφωνα με την έρευνα του Σ. Ζωγραφάκη, ο οποίος διερευνά τον δείκτη απόγνωσης, ο οποίος ποσοτικοποιεί τον κίνδυνο χαμηλού ή μηδενικού εισοδήματος από μισθωτή εργασία, την περίοδο 2008 έως 2013 το 51% των νοικοκυριών που βρισκόταν σε απόλυτη απόγνωση επιβίωνε μέσω της στήριξης που παρείχαν άλλα άτομα (π.χ. γείτονες φίλοι, γνωστοί), το 16% ελάμβανε κάποιο βοήθημα, επίδομα ή μικρή σύνταξη (π.χ. αναπηρίας, θανάτου), το 8% δεχόταν βοήθεια από άλλα άτομα του νοικοκυριού και τέλος το 25% επιβίωνε μέσω του συνδυασμού περισσότερων πηγών στήριξης, όπως γείτονες, κάποια μεροκάματα, συγγενείς, κάποιο επίδομα.³⁸

Στην Ελλάδα, η οικογένεια και τα συγγενικά δίκτυα αναπλήρωναν παραδοσιακά τα κενά στην παρεχόμενη από το κράτος κοινωνική προστασία.³⁹ Την περίοδο της οικονομικής κρίσης, όμως, καταγράφεται μία σημαντική μετάθεση της ευθύνης για την κοινωνική προστασία από το κράτος στο θεσμό της οικογένειας και

στις προοπτικές ανάκαμψης» στο Α. Μουρίκη, Δ. Μπαλούρδος, Ο. Παπαλιού, Ν. Σπυροπούλου, Ε. Φαγαδάκη, Ε. Φρονίμου (επιμ.), *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2012*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2012, σ. 51-83.

³⁷ Βλ. Μ. Ματσαγγάνης, Χ. Λεβέντη, «Η ανατομία της φτώχειας στην Ελλάδα του 2013», *ό.π.*

³⁸ Σ. Ζωγραφάκης, «Διανεμητικές επιπτώσεις της λιτότητας και της ύφεσης», *Ημερίδα με θέμα «Δημοσιονομική Προσαρμογή: Πόσο δίκαιη είναι η κατανομή των βαρών;»*, Γραφείο Προϋπολογισμού του Κράτους, Βουλή των Ελλήνων, 19 Νοεμβρίου 2013, <http://www.pbo.gr/Media/PressReleases/TabId/1087/ArtMID/2986/ArticleID/79/Fiscal-Adjustment-how-fair-is-the-distribution-of-the-burdens.aspx>

³⁹ Χ. Παπαθεοδώρου, Γ. Δαφέρμος, «Δομή και τάσεις της οικονομικής ανισότητας και της φτώχειας στην Ελλάδα και την ΕΕ, 1995-2008», Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ; Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, 2010, www.ineobservatory.gr

την ιδιωτική πρωτοβουλία.⁴⁰ Η μετάθεση αυτή οδηγεί στη διευρυμένη απουσία κοινωνικής προστασίας, καθώς πολλές οικογένειες βιώνουν συνθήκες φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, αδυνατώντας να καλύψουν τις ανάγκες των μελών τους, ενώ οι δράσεις που αναπτύσσονται στη σφαίρα της κοινωνίας πολιτών παίρνουν αναπόφευκτα τη μορφή στοχευμένης υποστήριξης προς τις πιο αδύναμες κοινωνικές ομάδες (π.χ. απόρους, αστέγους)

5. Εθελοντικές Οργανώσεις και Οικονομική κρίση στην Ελλάδα

Η βίαιη φτωχοποίηση στρωμάτων του πληθυσμού πολλαπλασίασε τις τυπικές και άτυπες πρωτοβουλίες για την παροχή υπηρεσιών και τη δημιουργία νέων δομών αντιμετώπισης της φτώχειας. Οι δήμοι σε συνεργασία με μη κερδοσκοπικούς φορείς συγκρότησαν νέες δομές κοινωνικής προστασίας (π.χ. κοινωνικά φαρμακεία, κοινωνικά παντοπωλεία, κοινωνικά φροντιστήρια, δημοτικούς λαχανόκηπους),⁴¹ τα Ιδρύματα εγκαινίασαν ή ενίσχυσαν τη χρηματοδότηση Μ.Κ.Ο στον τομέα της κοινωνικής φροντίδας, η Εκκλησία διεύρυνε τις προνοιακές της δομές, οι επαγγελματικοί σύλλογοι κινητοποιήθηκαν (ιατρικός σύλλογος, εκπαιδευτικοί, παραγωγοί των λαϊκών αγορών, κλπ.) και δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης νέας γενιάς αναδύθηκαν (π.χ. δίκτυα διακίνησης προϊόντων χωρίς μεσάζοντες, τράπεζες χρόνου, δίκτυα ανταλλακτικής οικονομίας).⁴² Παράλληλα, καταγράφηκε η

⁴⁰ Δ. Βενιέρης, «Κρίση Οικονομίας, Απορρύθμιση κοινωνικής πολιτικής: Η νέα «Μικροελληνική» καταστροφή 2010-2011», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 134-135, 2011, σ. 101-131.

⁴¹ Ενδεικτικά, η «ΑΡΣΙΣ» συνεργάζεται με το Δήμο Θεσσαλονίκης για τη δημιουργία Κοινωνικού Παντοπωλείου, Κοινωνικού Φαρμακείου, Κέντρου Ημερήσιας Υποδοχής Αστέγων, Υπνωτηρίου, κ.λ.π. Βλ. «Κοινωνικές δομές αντιμετώπισης της φτώχειας στο Δήμο Θεσσαλονίκης», <http://arsis.gr/kinonikes-domes-antimetopisis-tis-ftochias-sto-dimo-thessalonikis/#more-1510>

⁴² Τα δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης πολλαπλασιάστηκαν μετά το τέλος του κινήματος των πλατειών το 2011. Βλ. Ishkanian, A., Glasius, M., Ali, I. (2013). *Reclaiming democracy in the square? Interpreting the movements of 2011-12.*

ενεργοποίηση των άτυπων κοινωνικών δικτύων σε επίπεδο γειτονιάς, κοινότητας ή στο χώρο εργασίας. Σύμφωνα με τον Δ. Μπουρίκο «...διαφαίνεται μια τάση αύξησης της συμμετοχής των πολιτών στην άτυπη εθελοντική συμμετοχή σε επίπεδο γειτονιάς και ευρύτερης τοπικής κοινότητας».⁴³

Σε έρευνα που πραγματοποίησε η Κ. Λουκίδου στη Θεσσαλονίκη σε σχέση με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη λειτουργία 32 φορέων της κοινωνίας πολιτών (18 οργανώσεις με νομική προσωπικότητα και 14 άτυπες- ανεπίσημες ομάδες πολιτών) κατά την περίοδο 2009-2013, το 62.5% των φορέων του δείγματος δήλωσε ότι επηρεάστηκε από την οικονομική κρίση. Ειδικότερα, 16 φορείς διεύρυναν ή μετέβαλαν το πεδίο δράσεών τους προς την κατεύθυνση της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και αγαθών ή τη δημιουργία εναλλακτικών δομών κοινωνικής οικονομίας, ενώ τέσσερις φορείς συγκροτήθηκαν ως απάντηση στην οικονομική κρίση.⁴⁴

5.1. Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

Department of Social Policy, London School of Economics and Political Science, UK, σ.10.

www.lse.ac.uk/socialPolicy/pdf/Events/ReclaimingDemocracyReport.pdf , eprints.lse.ac.uk/53474. Για μία συνολική καταγραφή των δικτύων κοινωνικής αλληλεγγύης βλ. <http://omikronproject.gr/grassroots..>

⁴³ Σύμφωνα με την έρευνα της ΕΣΥΕ (2008) η συμμετοχή των πολιτών σε άτυπες κοινωνικές δραστηριότητες είναι υψηλότερη (ποσοστό 18,9%) απ' ότι σε τυπικές εθελοντικές οργανώσεις (ποσοστό 10%). Στην έρευνα της ΓΓΝΓ (2011), που πραγματοποιήθηκε μετά την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης, καταγράφεται επίσης, ότι υψηλό ποσοστό των πολιτών (46,8%) συμμετέχει σε άτυπες μορφές εθελοντισμού. Βλ. Δ. Μπουρίκος, «Κοινωνική αλληλεγγύη στην Ελλάδα της κρίσης: Νέο Κύμα ανάδυσης της κοινωνίας πολιτών ή εμπέδωση της κατακερματισμένης κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη;», *Ερευνητικό Κείμενο*, 3, Παρατηρητήριο για την Κρίση, ΕΛΙΑΜΕΠ, 2013, σ.13· Δ. Μπουρίκος, Δ. Σωτηρόπουλος, *Οικονομική Κρίση, Κοινωνική Πρόνοια και Κοινωνία Πολιτών*, ό.π..

⁴⁴ Κ. Loukidou, «Formal and informal civil society associations in Greece: two sides of the same coin?», *Paper for the 6th Hellenic Observatory PhD Symposium on Contemporary Greece and Cyprus*, Hellenic Observatory, European Institute, L.S.E, Λονδίνο, 2013, www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/CMSpdf/Events/2013_PhD_Symposium/Paper

Οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης στη λειτουργία των Μ.Κ.Ο στην Ελλάδα είναι αντίστοιχες με αυτές που καταγράφονται στη διεθνή βιβλιογραφία (μείωση της δημόσιας χρηματοδότησης, περιορισμός των ιδιωτικών δωρεών και χορηγιών, ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των οργανώσεων, αύξηση του όγκου των αιτημάτων, στροφή των οργανώσεων προς τη μεγαλύτερη αξιοποίηση της εθελοντικής συμμετοχής και τέλος ενίσχυση της αβεβαιότητας όσον αφορά τη βιωσιμότητα των οργανώσεων). Στην έρευνα των Πέκκα-Οικονόμου, Μπιμπίτσου, Μυλωνά και Πετρίδου καταγράφονται οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης στη λειτουργία των περιβαλλοντικών Μ.Κ.Ο ως εξής:

«●Μείωση συνδρομών.

●Αναστολή δημόσιων επιδοτήσεων

●Περιορισμός ιδιωτικών χορηγιών.

●Αύξηση αιτημάτων για συνδρομή/συμμετοχή σε δράσεις κοινωνικής

Αλληλεγγύης

●Αύξηση δυσπιστίας στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον δραστηριοποίησης.

●Αδυναμία κάλυψης λειτουργικών εξόδων.

●Έκφραση «δυσφορίας» από κάποια μέλη».⁴⁵

Με βάση τα στοιχεία της έρευνας, οι στρατηγικές που υιοθέτησαν οι οργανώσεις για να αντιμετωπίσουν τις νέες δυσμενείς συνθήκες ήταν:

«●Περιστολή λειτουργικών εξόδων, μισθοδοσίας.

●Περιορισμός δαπανηρών δράσεων προβολής (έμφαση στις ηλεκτρονικές

δημόσιες σχέσεις).

⁴⁵ Β. Πέκκα-Οικονόμου, Χρ. Μπιμπίτσος, Ν. Μυλωνάς, Ε. Πετρίδου, «Διοίκηση, Στρατηγική και Επικοινωνία των Ελληνικών Μη Κυβερνητικών Περιβαλλοντικών Οργανώσεων», *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Περιβαλλοντικής Πολιτικής & Διαχείρισης «Μη Κυβερνητικές Περιβαλλοντικές Οργανώσεις»*, Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 31 Μαΐου – 2 Ιουνίου 2013, σ. 112-145, σ. 141.

- Έμφαση στην ενίσχυση του Εθελοντισμού.
- Εξασφάλιση Διαχειριστικής Επάρκειας για συμμετοχή σε Ευρωπαϊκά Προγράμματα.
- Προσαρμογή δράσεων σύμφωνα με τις νέες κοινωνικές ανάγκες.
- Δικτύωση με άλλες ΜΚ-ΠΟ.
- Επιδίωξη ανάπτυξης σχέσεων με Μέσα Ενημέρωσης και άλλους διαμορφωτές γνώμης».⁴⁶

Στον τομέα των Μ.Κ.Ο έχει ενισχυθεί η συνεργασία μεταξύ των οργανώσεων για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών της οικονομικής κρίσης. Είναι χαρακτηριστικό, ότι έχει αυξηθεί ο αριθμός των δικτύων, που έχουν συγκροτήσει οι οργανώσεις (π.χ. Δίκτυο για την καταπολέμηση της Φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού, Δίκτυο για το Δικαίωμα στη Στέγη και την Κατοικία, Δίκτυο Εθελοντικών Οργανώσεων/ Thess Δίκτυο).⁴⁷ Όπως επίσης, έχει ενισχυθεί ο ουσιαστικότερος συντονισμός μεταξύ των οργανώσεων (κυρίως των μεγάλων Μ.Κ.Ο) μέσω της κατάθεσης κοινών προτάσεων ή του καταμερισμού του θεματικού και γεωγραφικού πεδίου των δράσεών τους.⁴⁸ Δεν καταγράφεται, όμως, η συγκρότηση από τις οργανώσεις μίας ευρύτερης, κοινής στρατηγικής ενδυνάμωσης των Μ.Κ.Ο, η οποία θα περιόριζε τον υφιστάμενο κατακερματισμό και τις άτυπες ιεραρχίες στον τομέα των Μ.Κ.Ο. Ενδεικτικά, η περιορισμένη παρουσία δευτεροβάθμιων οργανώσεων συνεχίζει να αποτελεί κεντρικό χαρακτηριστικό του τομέα στην Ελλάδα.⁴⁹

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 141.

⁴⁷ Ένας κρίσιμος παράγοντας, που ενθαρρύνει τη συμμετοχή των ΜΚΟ σε δίκτυα είναι, ότι η δικτύωση αποτελεί προαπαιτούμενο για την υλοποίηση πολλών προγραμμάτων. *Συνέντευξη* με Α. Τζανέτο, *ό.π.*

⁴⁸ *Συνέντευξη* με Ε. Θάνου, *ό.π.* *Συνέντευξη* με Α. Τζανέτο, *ό.π.*

⁴⁹ Σύμφωνα με την έρευνα του Α. Αφουξενίδη, ο χώρος των Μ.Κ.Ο είναι κατακερματισμένος, ενώ οι οργανώσεις αναπτύσσουν ανταγωνιστικές σχέσεις,

Το μέγεθος των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι Μ.Κ.Ο συνδέεται άμεσα με το πεδίο δράσης της κάθε οργάνωσης. Η κρίση έχει στρέψει το ενδιαφέρον των πολιτών και των δωρητών προς οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα της κοινωνικής φροντίδας στην Ελλάδα, ενώ αντίθετα έχει υποχωρήσει η στήριξη προς οργανώσεις με διαφορετικά θεματικά αντικείμενα (π.χ. αναπτυξιακές Μ.Κ.Ο).⁵⁰ Επίσης, η θεαματική άνοδος της ξеноφοβίας κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης έχει επηρεάσει αρνητικά τις οργανώσεις που δραστηριοποιούνται για τα δικαιώματα ή την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών των μεταναστών και των αιτούντων άσυλο. Ενδεικτικά, Μ.Κ.Ο που οι δράσεις τους εστιάζουν ή περιλαμβάνουν τον μεταναστευτικό πληθυσμό, εξασφαλίζουν δυσκολότερα ιδιωτικές χορηγίες ή δωρεές.⁵¹

Οι Μ.Κ.Ο στην Ελλάδα έχουν να αντιμετωπίσουν πέρα από τις αρνητικές συνέπειες της οικονομικής κρίσης δύο επιπλέον παράγοντες που δυσχεραίνουν την λειτουργία τους. Ο πρώτος είναι η φορολόγηση των ιδιωτικών δωρεών προς τις οργανώσεις (με συντελεστή 26%).⁵²

προσπαθώντας να απορροφήσουν τα περιορισμένα κονδύλια. Στην έρευνα διαπιστώνεται, επίσης, ότι οι περισσότερες οργανώσεις προσβλέπουν στην τοπική αυτοδιοίκηση, το κράτος και τους διεθνείς φορείς για την συνέχεια των δράσεών τους. Η έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των ελληνικών Μ.Κ.Ο. και η εξάρτηση των οργανώσεων από το κράτος υπογραμμίζεται και στην ανάλυση του Π. Πολυζωΐδη για τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις στον τομέα της κοινωνικής φροντίδας στην Ελλάδα. Βλ. Α. Αφουζενίδης, «Δράση και Λειτουργία του 'Τρίτου Τομέα' στην Ελλάδα: χρησιμοποιώντας ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους για την ερμηνεία του φαινομένου», στο Σ. Κατσικίδης (επιμ), *Κοινωνικά Φαινόμενα: Αναλυτικές Προσεγγίσεις*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2006, σ. 239-252· P. Polyzoidis, «Nonprofit Organizations and Human Services in Greece: The Residual Segment of a Weak Sector», *Voluntas*, τόμ. 20, 2009, σ. 188-206.

⁵⁰ Παρουσίαση της έρευνας "Civil Society in Greece in the wake of the Economic Crisis", Konrad-Adenauer Foundation & ΕΛΙΑΜΕΠ, Πέμπτη 15 Μαΐου 2014, Αθήνα.

⁵¹ *Συνέντευξη* με Ε. Θάνου, ό.π.

⁵² Ο νόμος εξαιρεί τις δωρεές σε είδος, οι οποίες απαλλάσσονται από την επιβολή του ΦΠΑ. Βλ. Το κράτος πρόνοιας στην Ελλάδα είναι πρωτίστως... μη κρατικό», [http://www.kathimerini.gr/62895/article/epikairothta/ellada/to-kratos-pronoias-sthn-ellada-](http://www.kathimerini.gr/62895/article/epikairothta/ellada/to-kratos-pronoias-sthn-ellada)

Ο δεύτερος και σημαντικότερος παράγοντας είναι το «νέφος καχυποψίας» (όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο Πόρισμα της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας της Ελληνικής Βουλής)⁵³ που κυριαρχεί στην ελληνική κοινωνία σε σχέση με τις Μ.Κ.Ο, καθώς στα μέσα μαζικής επικοινωνίας έχουν καταγραφεί αρκετές περιπτώσεις σκανδάλων (κυρίως σε σχέση με τη δημόσια χρηματοδότηση των οργανώσεων).⁵⁴ Στην Ελλάδα, η ποικιλία των νομικών μορφών των οργανώσεων του τρίτου τομέα, η απουσία ενός ξεκάθαρα και ενιαίου νομικού πλαισίου για τη λειτουργία των Μ.Κ.Ο., η έλλειψη ενός εθνικού μητρώου και επομένως η αδυναμία πλήρους χαρτογράφησης των Μ.Κ.Ο, η έλλειψη σαφών και διαφανών κριτηρίων χρηματοδότησης και κυρίως η ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων μεταξύ συγκεκριμένων οργανώσεων και της κεντρικής ή τοπικής πολιτικής εξουσίας ευνόησαν την εμφάνιση περιπτώσεων διαφθοράς ή οικονομικής κακοδιαχείρισης, υπονομεύοντας την αξιοπιστία του θεσμού.⁵⁵ Η δυσπιστία των πολιτών αποτυπώνεται

einai-prwtistws-mh-kratiko, «Μία μεγάλη ημέρα για το χώρο της Φιλανθρωπίας στην Ελλάδα!», <http://desmos.org>.

⁵³ Ειδική Μόνιμη Επιτροπή Θεσμών και Διαφάνειας (30/09/2011), *Εκθεση της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας (Σύννοδος Β΄)*, Περίοδος ΙΓ΄ - Σύννοδος Γ΄, Βουλή των Ελλήνων, σ. 29-37,

<http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/510129c4-d278-40e7-8009-e77fc230adef/Εκθεση%202011%20Θεσμών%20και%20Διαφάνειας.doc>

⁵⁴ Τον Φεβρουάριο του 2014 ασκήθηκαν ποινικές διώξεις από την Εισαγγελία Αθηνών κατά συγκεκριμένων Μ.Κ.Ο. που είχαν χρηματοδοτηθεί από την Υ.Δ.Α.Σ. του Υπουργείου Εξωτερικών. Βλ. Μπουρίκος, Δ. Σωτηρόπουλος, *Οικονομική Κρίση, Κοινωνική Πρόνοια και Κοινωνία Πολιτών*, ό.π.

⁵⁵ Στον τομέα των Μ.Κ.Ο έχουν καταγραφεί περιπτώσεις διαφθοράς τόσο σε χώρες της Δύσης όσο και του αναπτυσσόμενου κόσμου (π.χ. Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Η.Π.Α., Ν. Αφρική, Κένυα). Αφορούν, όμως, στη συντριπτική τους πλειοψηφία περιπτώσεις οικονομικής κατάχρησης από διευθυντικά στελέχη. Ένα από τα πιο προβεβλημένα σκάνδαλα τη δεκαετία του 1990 ήταν η περίπτωση της *United Way of America (UWA)*, η οποία εκπροσωπούσε πάνω από 2.000 τοπικές οργανώσεις και συγκέντρωνε περισσότερο από 3 δις. το χρόνο για τη χρηματοδότηση φιλανθρωπικών δράσεων (κυρίως παροχής κοινωνικών υπηρεσιών). Ο πρόεδρος της οργάνωσης φυλακίστηκε για οικονομική κατάχρηση. Οι ποινές που επιβάλλονται διεθνώς σε περιπτώσεις οικονομικής κατάχρησης ή οικονομικής κακοδιαχείρισης ποικίλουν από τη φυλάκιση των υπευθύνων μέχρι την παύση λειτουργίας της οργάνωσης και την κατάσχεση της περιουσίας της. Οι απάτες, που εκμεταλλεύονται

στην επιφυλακτική ανταπόκρισή τους σε πρωτοβουλίες Μ.Κ.Ο για τη συγκέντρωση ιδιωτικών δωρεών, ενώ αντίθετα η συμμετοχή των πολιτών σε εκκλήσεις για συγκέντρωση υλικών αγαθών είναι μεγαλύτερη.⁵⁶

Η αλματώδης και απρόβλεπτη αύξηση των κοινωνικών αναγκών, δυσχεραίνει τον προγραμματισμό των οργανώσεων, ενώ ταυτόχρονα μεγεθύνει την αδυναμία τους να προσφέρουν κοινωνική προστασία με όρους επάρκειας.⁵⁷ Παράλληλα, η οικονομική κρίση έχει μεταβάλει το περιεχόμενο των αναγκών. Ενδεικτικά, η αύξηση του αριθμού των υπερχρεωμένων νοικοκυριών οδήγησε στη θεαματική αύξηση των αιτημάτων για την παροχή νομικής υποστήριξης. Μερικές Μ.Κ.Ο έχουν ήδη αναπτύξει τις δικές τους δομές παροχής νομικής υποστήριξης (π.χ. «ΑΡΣΙΣ»), ενώ άλλες οργανώσεις (π.χ. «Γιατροί του Κόσμου») επιλέγουν να συνεργαστούν με τους ήδη υφιστάμενους δικηγορικούς συλλόγους.⁵⁸ Η διεύρυνση του πεδίου δράσης των Μ.Κ.Ο (π.χ. σχολικά γεύματα, έκδοση πιστοποιητικών υγείας σε παιδιά, γυναικολογικοί έλεγχοι) καθώς και η δημιουργία κινητών μονάδων για την παροχή υπηρεσιών σε όλη την επικράτεια αποκαλύπτουν τόσο το εύρος των κοινωνικών αναγκών όσο και την απουσία ενός κοινωνικού δικτύου ασφαλείας την περίοδο της

τις ιδιωτικές δωρεές πολιτών για κοινωφελείς σκοπούς δεν προϋποθέτουν απαραίτητα τη σύσταση μία οργάνωσης με θεσμική οντότητα. Ενδεικτικά, το FBI κατέγραψε περισσότερες από 2,000 περιπτώσεις απάτης στο Διαδίκτυο σε ιστοσελίδες που πραγματοποιούσαν συλλογή δωρεών για την ανακούφιση των πληγέντων από τον τυφώνα Katrina. Στις περισσότερες χώρες ο έλεγχος της λειτουργίας των Μ.Κ.Ο πραγματοποιείται μέσω δημόσιων, ιδιωτικών ή ανεξάρτητων φορέων. Βλ. M. Gibelman, S. Gelman, «Very Public Scandals: Nongovernmental Organizations in Trouble», *Voluntas*, τόμ.12, τχ. 1, 2001, σ. 49-66· J. Greenlee, M. Fischer, T. Gordon, E. Keating, «An Investigation of Fraud in Nonprofit Organizations: Occurrences and Deterrents», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 36, 2007, σ.676-694.

⁵⁶ Συνέντευξη με Ε. Θάνου, *ό.π.*, <http://arsis.gr/>.

⁵⁷ Η μη δυνατότητα κάλυψης του αυξανόμενου όγκου αιτημάτων για βοήθεια είναι ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα, που αντιμετωπίζουν και τα δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης. Ως άμεση συνέπεια, ορισμένα δίκτυα αναγκάζονται να θέσουν κριτήρια και προϋποθέσεις σε σχέση με τις κοινωνικές ομάδες του πληθυσμού, στις οποίες παρέχουν υπηρεσίες (π.χ. άποροι, ανασφάλιστοι).

⁵⁸ Συνέντευξη με Ε. Θάνου, *ό.π.*

κρίσης. Η πλειοψηφία των δράσεων των Μ.Κ.Ο αφορά την παροχή υπηρεσιών ή αγαθών σε άτομα που ήδη ζουν σε συνθήκες φτώχειας ή βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό. Συνεπώς, οι προληπτικές δράσεις αποτελούν εξαίρεση (π.χ. η «Praksis» παρέχει προληπτικές υπηρεσίες υποστήριξης σε οικογένειες, που αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να μείνουν άστεγες (π.χ. επιδότηση ενοικίου, λογαριασμού ρεύματος και νερού, κ.ά.)).⁵⁹

Οι Μ.Κ.Ο δεν δραστηριοποιούνται μόνο στον τομέα της άμεσης παροχής κοινωνικών υπηρεσιών ή αγαθών, αλλά διαμεσολαβούν επίσης για τη συγκέντρωση και διανομή αγαθών σε φορείς που προσφέρουν κοινωνική φροντίδα. Ενδεικτικά, οργανώσεις όπως η «Τράπεζα Τροφίμων, ο «Δεσμός», η «Άρτος-Δράση» συγκεντρώνουν τρόφιμα, ρούχα, είδη καθαριότητας, φάρμακα, οικιακά-ηλεκτρικά σκεύη, κ.ά., τα οποία έχουν προσφέρει εταιρείες ή ιδιώτες, και τα διανέμουν εν συνεχεία σε φορείς στον τομέα της κοινωνικής προστασίας.⁶⁰ Ορισμένες οργανώσεις διαμεσολαβούν μέσω της «προσφοράς» εθελοντών (π.χ. «Δεσμός»). Ο ρόλος της διαμεσολάβησης επιτρέπει σε οργανώσεις, που δεν διαθέτουν σημαντικούς οικονομικούς πόρους, να δραστηριοποιηθούν στον τομέα της κοινωνικής προστασίας.⁶¹

Οι μεγαλύτερες Μ.Κ.Ο προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τις πολλαπλές διαστάσεις της φτώχειας μέσω των παράλληλων επαγγελματικών δομών (π.χ. Πολυιατρεία, Κέντρα Υποστήριξης Νέων, Ξενώνες Φιλοξενίας, Κέντρα Ημερήσιας Υποδοχής Αστεγών, Τράπεζες Συλλογής Ειδών, κ.λ.π) και της προώθησης αιτημάτων (π.χ. ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, δωρεάν πρωτοβάθμια ιατρική περίθαλψη για

⁵⁹ Βλ. «Κοινωνική Κατοικία», http://www.praksis.gr/1004_1/Koinonikh-Katoikia

⁶⁰ Βλ. <http://www.traptrof.gr/index.php/2013>, <http://desmos.org/>, <http://artosdrasi.rei.gr> Δ. Μπουρίκος, Δ. Σωτηρόπουλος, *Οικονομική Κρίση, Κοινωνική Πρόνοια και Κοινωνία Πολιτών, ό.π.*

⁶¹ Συνέντευξη με Α. Παπαγεωργίου, *ό.π.*

όλους).⁶² Οι δομές που συγκροτούν οι Μ.Κ.Ο αποτελούν ταυτόχρονα εργαλεία χαρτογράφησης των μεταβαλλόμενων κοινωνικών αναγκών. Ενδεικτικά η οργάνωση «Κλίμακα» διαπιστώνει ότι «...αυξάνεται με μεγάλους ρυθμούς ο πληθυσμός των αστέγων με αποτέλεσμα ένα σχετικά πολύ περιορισμένο φαινόμενο στη χώρα μας αφενός να συγκλίνει με το υψηλότερο μέσο ευρωπαϊκό επίπεδο και αφετέρου διευρύνεται περιλαμβάνοντας όχι συγκεκριμένες ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες (ουσιοεξαρτημένοι, μετανάστες χωρίς χαρτιά) αλλά και νεόπτωχα υπερχρεωμένα νοικοκυριά».⁶³

Οι στρατηγικές που ακολουθούν οι οργανώσεις για την επανένταξη ατόμων, που έχουν βιώσει τον οικονομικό και κοινωνικό αποκλεισμό, διαφέρουν. Οι μεγαλύτερες οργανώσεις δίνουν έμφαση στις επαγγελματικές δομές. Άλλες οργανώσεις προωθούν την ανάπτυξη μίας συλλογικής ταυτότητας ή τη σταθερή προσωπική επαφή με τους δέκτες βοήθειας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί η οργάνωση «Άρτος-Δράση», η οποία επιδιώκει οι δέκτες βοήθειας να αποτελέσουν μακροπρόθεσμα φορείς κοινωνικής αλληλεγγύης μέσω της σταθερής επαφής τους με τις δράσεις της οργάνωσης.⁶⁴ Στον τομέα των Μ.Κ.Ο είναι λίγες οι οργανώσεις που προωθούν τη συγκρότηση δικτύων αλληλεγγύης μεταξύ των ωφελουμένων. Η αυτο-οργάνωση, όμως, των δεκτών βοήθειας αποτελεί προϋπόθεση για να μπορέσουν όσοι διαβιούν σε συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού να εκφράσουν και να προωθήσουν αδιαμεσολάβητα τα αιτήματά τους. Παράλληλα, η αυτο-οργάνωση αποτρέπει την

⁶² Συνέντευξη με Ε. Θάνου, *ό.π.* Συνέντευξη με Α. Τζανέτο, *ό.π.*

⁶³ Δ. Μπουρίκος, «Κοινωνική αλληλεγγύη στην Ελλάδα της κρίσης: Νέο Κύμα ανάδυσης της κοινωνίας πολιτών ή εμπέδωση της κατακερματισμένης κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη;», *ό.π.*, σ. 9.

⁶⁴ Η μεταστροφή αυτή δεν είναι αυτόματη ή δεδομένη. Η οργάνωση συνδυάζει, επίσης, τις θεσμικές δράσεις με την ενεργοποίηση των άτυπων δικτύων σε επίπεδο γειτονιάς μέσω της ίδρυσης «πυρήνων φιλανθρωπίας» σε γειτονιές. Συνέντευξη με Λ. Παπαγεωργίου, *ό.π.*

παγίωση ασύμμετρων σχέσεων μεταξύ των φορέων παροχής κοινωνικής φροντίδας και των δεκτών βοήθειας.

Οι Μ.Κ.Ο στην καθημερινή τους λειτουργία ενεργοποιούν ευρύτερα δίκτυα εθελοντών (π.χ. γιατρούς, δικηγόρους, φαρμακοποιούς, κοινωνικούς λειτουργούς, νοσηλευτές, ψυχιάτρους) και συνεργάζονται με συλλογικούς φορείς, όπως συλλόγους μεταναστών, προσφύγων, Ρομά ή τις επιστημονικές κοινότητες. Στα πλαίσια της κρίσης οι Μ.Κ.Ο έχουν ενισχύσει τις επαφές τους με άλλους φορείς. Στενότερη συνεργασία καταγράφεται μεταξύ των Μ.Κ.Ο. και των Δήμων, ενώ οι επαφές των οργανώσεων με την εκκλησία, τα συνδικάτα και τα δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης παραμένουν αποσπασματικές. Οι Μ.Κ.Ο είναι επιφυλακτικές σε σχέση με συγκεκριμένες δράσεις της Εκκλησίας, όπως τα συσσίτια, καθώς θεωρούν ότι οι δράσεις αυτές δεν σέβονται την αξιοπρέπεια των ωφελουμένων.⁶⁵ Τα συνδικάτα επιδιώκουν κυρίως να αναπτύξουν τις δικές τους δομές κοινωνικής υποστήριξης. Περιστασιακά συγκεντρώνουν τρόφιμα, ρουχισμό ή χρήματα τα οποία προσφέρουν σε σωματεία, Μ.Κ.Ο και δίκτυα αλληλεγγύης.⁶⁶ Οι σχέσεις των Μ.Κ.Ο με τα δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης κυμαίνονται από τη συνεργασία μέχρι την αμοιβαία καχυποψία.⁶⁷ Τα μεν δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης υπογραμμίζουν την έλλειψη διεκδικητικών δράσεων από τις Μ.Κ.Ο, ενώ οι Μ.Κ.Ο υπογραμμίζουν την έλλειψη τεχνογνωσίας και εμπειρίας των δικτύων. Παρά, την απουσία σταθερών σχέσεων συνεργασίας μεταξύ των διαφορετικών φορέων της κοινωνίας πολιτών, οι φορείς μέσω των επαφών τους την περίοδο της κρίσης, έχουν αποκτήσει μία πιο ολοκληρωμένη γνώση των πολλαπλών τυπικών και άτυπων πρωτοβουλιών στη σφαίρα της κοινωνίας πολιτών.

⁶⁵ Συνέντευξη με Ε. Θάνου, *ό.π.* Συνέντευξη με Α. Τζανέτο, *ό.π.*

⁶⁶ Συνέντευξη με Π. Συριόπουλος, *ό.π.*.

⁶⁷ Συνέντευξη με Μ. Πανατζίδου, *ό.π.* Δ. Μπουρικός, Δ. Σωτηρόπουλος, *Οικονομική Κρίση, Κοινωνική Πρόνοια και Κοινωνία Πολιτών, ό.π.*

Στον τομέα της κοινωνικής φροντίδας παραδοσιακά ήταν ισχυρή η παρουσία φιλανθρωπικών οργανώσεων με κύριο πεδίο δραστηριοποίησης την αντιμετώπιση της φτώχειας, τη φροντίδα των ηλικιωμένων και των ατόμων με ειδικές ανάγκες.⁶⁸ Η λειτουργία των οργανώσεων αυτών στηριζόταν κυρίως στις δράσεις των εθελοντών, η πλειοψηφία των οποίων ήταν γυναίκες. Τη δεκαετία του 2000 καταγραφόταν, όμως, στις περισσότερες οργανώσεις μια σημαντική συρρίκνωση του ανθρώπινου δυναμικού τους, καθώς η αύξηση του μέσου όρου ηλικίας των μελών τους, είχε οδηγήσει στην αποχώρηση των παλαιότερων στελεχών, ενώ η απήχηση των οργανώσεων σε νεότερες ηλικίες παρέμενε περιορισμένη. Επίσης, στον τομέα της κοινωνικής φροντίδας παραδοσιακά ήταν ισχυρή η παρουσία των θρησκευτικών/εκκλησιαστικών οργανώσεων που αποτελούν μία από τις πολυπληθέστερες κατηγορίες οργανώσεων στην ελληνική κοινωνία πολιτών.⁶⁹ Η ανάπτυξη του τομέα των Μ.Κ.Ο στην Ελλάδα (τις δεκαετίες 1980 και '90) πραγματοποιήθηκε σε αντιδιαστολή με τις πολλαπλές εκφάνσεις της παραδοσιακής και θρησκευτικής φιλανθρωπίας. Κεντρικά στοιχεία διαφοροποίησης αποτέλεσαν η συνηγορία υπέρ των αδύναμων κοινωνικών ομάδων, η ενημέρωση και κινητοποίηση των πολιτών, η ανάπτυξη εξειδικευμένης τεχνογνωσίας και τέλος ο διεθνικός προσανατολισμός των οργανώσεων. Η οικονομική κρίση και ο πολλαπλασιασμός των κοινωνικών αναγκών ευνόησαν την επανεμφάνιση πρωτοβουλιών και δράσεων, που

⁶⁸ P. Polyzoidis, «Nonprofit Organizations and Human Services in Greece: The Residual Segment of a Weak Sector», *ό.π.*, σ. 188-206 Δ. Σωτηρόπουλος, «Πελατειακές Σχέσεις και νέες μορφές πολιτικής συμμετοχής: Μία δύσκολη συμβίωση», Ανακοίνωση στο διεθνές επιστημονικό συμπόσιο *Αναθεωρήσεις του πολιτικού*, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη, 2007.

⁶⁹ Στο Μητρώο Μ.Κ.Ο Κοινωνικής Φροντίδας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικής Αλληλεγγύης έχουν καταγραφεί και πιστοποιηθεί 80 Μ.Κ.Ο Θρησκευτικής Πίστης. Ο αριθμός, όμως, των συλλόγων ενοριτών, που δραστηριοποιούνται στον τομέα της κοινωνικής φροντίδας στην Αττική είναι πολύ μεγαλύτερος. Βλ. Δ. Μπουρίκος, Δ. Σωτηρόπουλος, *Οικονομική Κρίση, Κοινωνική Πρόνοια και Κοινωνία Πολιτών*, *ό.π.*

αναπαράγουν τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής φιλανθρωπίας (π.χ. αποσύνδεση της παρεχόμενης βοήθειας από δράσεις ενδυνάμωσης των ωφελουμένων, αποσύνδεση των ατομικών αναγκών από τις κοινωνικές ανάγκες, έμφαση στην ηθική υποχρέωση, προβολή των δωρητών).

Συνεπώς, στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας, όπως και στα άλλα πεδία δράσης των Μ.Κ.Ο, δραστηριοποιούνται οργανώσεις με διακριτές ταυτότητες και στρατηγικές. Ενδεικτικά, στον τομέα των Μ.Κ.Ο. εντάσσονται οργανώσεις, στις οποίες η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών πλαισιώνεται από τη συμμετοχή σε κινηματικές δράσεις (π.χ. δράσεις για τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, καμπάνιες ενάντια στην ιδιωτικοποίηση δημόσιων αγαθών, αντιφασιστικές κινητοποιήσεις). Η στροφή πολλών Μ.Κ.Ο προς την υλοποίηση προγραμμάτων σε συνδυασμό με τις τελευταίες αποκαλύψεις στα μέσα μαζικής επικοινωνίας για οικονομικές ατασθαλίες, έχουν ενισχύσει την λάθος πρόσληψη στην κοινωνία, ότι Μ.Κ.Ο είναι αποκλειστικά και μόνο όσες οργανώσεις χρηματοδοτούνται από το κράτος ή την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η μονοδιάστατη αυτή πρόσληψη των Μ.Κ.Ο θέτει φραγμούς στη συμμετοχή των οργανώσεων σε ευρύτερες κινηματικές πρωτοβουλίες.⁷⁰

5.2. *Ιδρύματα-Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη*⁷¹

⁷⁰ Στις έρευνες των Δ, Μπουρίκο, Δ. Σωτηρόπουλο και Κ. Λουκίδου ορισμένες οργανώσεις επιλέγουν να παραμείνουν άτυπες, προκειμένου να διασφαλιστεί η ανεξαρτησία τους από το κράτος και να είναι εμφανής η διαφοροποίησή τους από τις Μ.Κ.Ο. Βλ. Δ. Μπουρίκος, Δ. Σωτηρόπουλος, *Οικονομική Κρίση, Κοινωνική Πρόνοια και Κοινωνία Πολιτών*, ό.π. Κ. Loukidou, «Formal and informal civil society associations in Greece: two sides of the same coin?», ό.π..

⁷¹ Οι δράσεις εταιρικής κοινωνικής ευθύνης των επιχειρήσεων δεν εντάσσονται στη σφαίρα της κοινωνίας πολιτών καθώς αποτελούν δράσεις κερδοσκοπικών φορέων. Στην ενότητα αυτή αναλύεται η εταιρική κοινωνική ευθύνη σε σχέση με τις αλλαγές που έχουν σημειωθεί στο θεσμικό περιβάλλον λειτουργίας των Μ.Κ.Ο. μετά την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης

Η οικονομική κρίση και ο περιορισμός της δημόσιας χρηματοδότησης έχουν ενισχύσει τον ρόλο των Ιδρυμάτων (π.χ. Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, Ίδρυμα Λεβέντη, Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση, Ίδρυμα Μποδοσάκη) και των επιχειρήσεων στη χρηματοδότηση των Μ.Κ.Ο. Ο αναβαθμισμένος ρόλος των Ιδρυμάτων συνάδει με τη διεθνή εμπειρία της αύξησης του αριθμού των Ιδρυμάτων (ή δικτύων Ιδρυμάτων) που αναπτύσσουν ή στηρίζουν κοινωφελείς δράσεις εθελοντικών φορέων.⁷² Στην Ελλάδα μετά την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης, Ιδρύματα, που δραστηριοποιούνταν κυρίως στο πεδίο του πολιτισμού, της επιστήμης και της εκπαίδευσης, άρχισαν να στηρίζουν οικονομικά Μ.Κ.Ο στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας (χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το πρόγραμμα «Ελλάδα σε κρίση», που ξεκίνησε το Ίδρυμα Λεβέντη το 2012 καθώς επίσης η εκτεταμένη χρηματοδότηση Μ.Κ.Ο από το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος).⁷³ Τα Ιδρύματα διαφοροποιούνται από άλλους φορείς της κοινωνίας πολιτών στο ότι δεν εντάσσουν στους στόχους τους την κινητοποίηση πολιτών. Δραστηριοποιούνται στην παροχή πόρων σε φορείς της κοινωνίας πολιτών, που επιλέγουν. Η οικονομική στήριξη τους αποτελεί, συνεπώς, μία διαδικασία από τα πάνω προς τα κάτω (όπως είναι επίσης η ιδιωτική χρηματοδότηση από κερδοσκοπικούς φορείς ή η δημόσια χρηματοδότηση). Υπάρχουν, όμως, διαφορές μεταξύ των Ιδρυμάτων και των κερδοσκοπικών φορέων όσον αφορά τα κριτήρια με τα οποία επιλέγουν τις Μ.Κ.Ο, που χρηματοδοτούν. Στην έρευνα που πραγματοποίησαν οι Ι. Μποτετζάγιας, Ε. Κουτίβα για τη χρηματοδότηση μεγάλων περιβαλλοντικών ΜΚΟ από θεσμικούς δωρητές την περίοδο 2008-2010, διαπίστωσαν, ότι τα Ιδρύματα στις αποφάσεις τους δεν ελάμβαναν υπόψη τους τη

⁷² N. Uphoff, A. Krishna, «Civil Society and Public Sector Institutions: More than a zero-sum relationship», *Public Administration and Development*, 24, 2004, σ. 357-372

⁷³ Βλ. «Φιλανθρωπικές, Ανθρωπιστικές Δραστηριότητες και Ιατρική» στο <http://www.leventisfoundation.org/el/projects-greek/philanthropic-humanitarian-medical-science>

δημόσια αναγνώριση μίας οργάνωσης, σε αντίθεση με τις επιχειρήσεις που επεδίωκαν να εξασφαλίσουν υψηλή δημοσιότητα για τον δωρητή. Επίσης, οι εκπρόσωποι των Ιδρυμάτων δήλωσαν ότι θα χρηματοδοτούσαν οργανώσεις με ακτιβιστικές δράσεις, ενώ οι επιχειρήσεις είτε δε θα τις χρηματοδοτούσαν είτε θα αποφάσιζαν τελικά με βάση τον αντίκτυπο της εν δυνάμει χρηματοδότησης στην συνολική εικόνα της επιχείρησης.⁷⁴

Η οικονομική κρίση δεν αντέστρεψε την τάση θεσμοποίησης της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης ως τμήμα της λειτουργίας των μεγάλων επιχειρήσεων ή τραπεζών.⁷⁵ Η θεσμοποίηση αυτή συνδέεται με την αυξανόμενη συγκρότηση από διεθνείς φορείς νέων προτύπων και κατευθυντήριων οδηγιών για την εταιρική κοινωνική ευθύνη καθώς επίσης με τη μεταβολή του κυρίαρχου μοντέλου εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Παραδοσιακά, η βιβλιογραφία συνέδεε τη χρηματοδότηση κοινωφελών δράσεων από τις επιχειρήσεις με το μέγεθος της κερδοφορίας των επιχειρήσεων.⁷⁶ Συνεπώς, η οικονομική κρίση θα έπρεπε να έχει επιφέρει μία δραματική μείωση της χρηματοδότησης κοινωφελών δράσεων και από τις μεγάλες επιχειρήσεις. Όμως, συγκριτική μελέτη επιχειρήσεων στις Η.Π.Α. και την Ισπανία κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης διαπίστωσε δραστική μείωση στη χρηματοδότηση κοινωφελών δράσεων μόνο όταν οι επιχειρήσεις χρηματοδοτούσαν

⁷⁴ Ι. Μποτετζάγιας, Ε. Κουτίβα, «Πώς επιλέγουν οι δωρητές ποια ΜΚ-ΠΟ θα χρηματοδοτήσουν;», *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Περιβαλλοντικής Πολιτικής & Διαχείρισης «Μη Κυβερνητικές Περιβαλλοντικές Οργανώσεις»*, Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 31 Μαΐου – 2 Ιουνίου 2013, σ. 87-111

⁷⁵ Βλ. ενδεικτικά Αλφα-Βήτα Βασιλόπουλος Α.Ε. - «Κοινωνικός Απολογισμός 2012» Μυτιληναίος Α.Ε. Όμιλος Επιχειρήσεων - «Κοινωνικός Απολογισμός 2012» Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος Α.Ε. (ΟΤΕ) - «ΟΤΕ - COMSOTE: Κοινός Απολογισμός Εταιρικής Υπευθυνότητας 2012» Αλφα Τράπεζα Α.Ε. «Απολογισμός Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης 2012»

⁷⁶ P. Cochran, R. Wood, «Corporate social responsibility and financial performance», *Academy of Management Journal*, 27, 1984, σ. 42-56, M. Useem, «Market and institutional factors in corporate contributions». *California Management Review*, 1988, σ. 77-88.

κοινοφελείς δράσεις αποσπασματικά. Αντίθετα, όταν η χρηματοδότηση κοινοφελών δράσεων αποτελούσε έναν πρόσθετο στρατηγικό πόρο για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων, η κρίση δεν επέφερε αντίστοιχη μείωση.⁷⁷

Σύμφωνα με την έρευνα των Δ. Μπουρίκο, Δ. Σωτηρόπουλο για την επίδραση της οικονομικής κρίσης στους τυπικούς και άτυπους φορείς της κοινωνίας πολιτών, η «...συντριπτική πλειοψηφία των τυπικών οργανώσεων αναφέρει...ανατροπή του ποσοστού συμμετοχής δημοσίου και ιδιωτικού τομέα στην χρηματοδότηση των οργανώσεων (υπέρ του ιδιωτικού τομέα)». ⁷⁸ Συνεπώς, στα πλαίσια της οικονομικής κρίσης ο ρόλος των ιδιωτικών φορέων χρηματοδότησης έχει ενισχυθεί, παράλληλα με τη μείωση της δημόσιας επιχορήγησης και τη συρρίκνωση των οικονομικών πόρων των οργανώσεων.

6. Συμπεράσματα

Στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης ο πολλαπλασιασμός των δράσεων των τυπικών και άτυπων φορέων στη σφαίρα της κοινωνίας πολιτών αντανακλά τη δραματική συρρίκνωση των προνοιακών δομών του κράτους και την αύξηση των κοινωνικών αναγκών. Η διευρυμένη κινητοποίηση των διαφορετικών φορέων δεν σηματοδοτεί, όμως, την ενδυνάμωση της κοινωνίας πολιτών, καθώς η μεγέθυνση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού υπονομεύει την κοινωνική συνοχή και αποδυναμώνει τις υφιστάμενες κοινωνικές δομές. Παράλληλα, υποχωρεί η αυτόνομη έκφραση και προώθηση των κοινωνικών αιτημάτων, καθώς σταδιακά συγκροτούνται

⁷⁷ L. Urriolagoitia, A.Vernis, «May the Economic Downturn Affect Corporate Philanthropy? Exploring the Contribution Trends in Spanish and U.S. Companies», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 41, 2012, σ. 759-785.

⁷⁸ Δ. Μπουρίκος, Δ. Σωτηρόπουλος, *Οικονομική Κρίση, Κοινωνική Πρόνοια και Κοινωνία Πολιτών*, ό.π., σ. 84.

στην κοινωνία δύο διακριτές κοινωνικές ομάδες: τα θύματα της οικονομικής κρίσης, που δεν έχουν τους οικονομικούς και πολιτικούς πόρους, για να προωθήσουν συλλογικά τα αιτήματά τους και οι φορείς που μεσολαβούν για την έκφραση των κοινωνικών αναγκών και την παροχή κοινωνικής προστασίας.

Στις νέες συνθήκες, που έχουν διαμορφωθεί οι Μ.Κ.Ο αντιμετωπίζουν πολλαπλές και αντιφατικές προκλήσεις. Οι διεθνείς τάσεις στον εθελοντικό τομέα ενθαρρύνουν την συμπληρωματική προς το κράτος παροχή κοινωνικών υπηρεσιών και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητάς τους έναντι των κερδοσκοπικών φορέων μέσω του περιορισμού του κόστους των παρεχόμενων υπηρεσιών. Οι κοινωνικές συνέπειες της οικονομικής κρίσης αφετέρου θέτουν επιτακτικά το ζήτημα της έκφρασης των κοινωνικών αναγκών και της άσκησης πίεσης για αλλαγή στη στοχοθεσία των πολιτικών. Συνεπώς, στα πλαίσια της οικονομικής κρίσης οι Μ.Κ.Ο ακροβατούν μεταξύ της διασφάλισης αφενός της βιωσιμότητάς τους και αφετέρου της δημοκρατικής λογοδοσίας τους.